

ДО ІСТОРІЇ ЧЕСЬКОЇ КОЛОНІЇ ЗУБІВЩИНА

Перші поселенці чеського походження з'явилися в українських землях ще в XIII столітті . на півночі Галицького князівства. Значна кількість чехів приїхала в Україну, в тому числі й на Волинь у другій половині XIX століття. Переселення чехів на Волинь почалося після 1867 року, коли царський уряд, зацікавлений у розвитку промисловості Південно-Західного краю, надає їм значні пільги. Особливо зросла кількість чеських поселень після прийняття постанови Комітету міністрів від 10 червня 1870 року «О водворенні чехов на Волини», яка гарантувала чехам свободу віросповідання, звільняла їх на п'ять років від сплати податків і поземельних зборів, а також від військової служби. Внаслідок цього лише за 1868-1870 роки на Волинь переїхало 971 сімейство, а в 1875 році тут налічувалося 2190 сімейств. За даними 1884 року в Волинській губернії проживало 19699 чехів. Вони утворили досить компактні поселення у Дубенському, Луцькому, Рівненському, Житомирському, Новоград-Волинському, Овруцькому повітах. У 1870 році була заснована чеська колонія Зубівщина (нині село Мала Зубівщина Коростенського району Житомирської області). Засновниками колонії були 6 родин чехів-переселенців — Антонін Дворжак, Йозеф і Ян Новаки, Ян Новотний, Антонін Черний. Привіз їх Генка Вольф. Це були вихідці із Тшесовіце, що недалеко від Праги. У хроніці села Тшесовіце відмічено, що за період з 1871 по 1885 роки сюди переселилось 217. осіб, із самого Тшесовіце 108 чоловік, решта — із Градечка, Ічінська, Неханіц. Це були родини Башкових, Гомолачових, Горакових, Караськових, Кужелових, Худобових. Окрім них були і поодинокі поселенці — Влачигова, Габрієлова, Єхова, Конічкова, Кучерова, Маркова, Піларжова, Перглова. У сусідньому селі Стремигороді поселились родини Бе-нешових, Вахабових, Немцових, Пельцових, Тумових, в інших селах — Вундрачкових, Веселих, Котікових, Плугажових, Страшидлових, Яначкових.

У 1873 року чехи купили 1053 десятини землі у поміщика І.Ф. Меленєвського, за яку заплатили 9886 крб. Гроші під великі проценти позичили у багатих євреїв. Переважно це були землі, зайняті лісами і болотами. Ліс був у північній частині купленої землі, а на півдні і північному заході — болота. На сході землі межували з селом Лупляни, на півночі — село Стремигород і Хотинівка, на заході було українське село Зубівщина, від якого й пішла назва чеської колонії Зубівщина. Поселення колоністів не було селом. Вони жили хуторами, по-далік один від одного. Кожен ставив господарство на своїй землі. Починали фактично з нуля. Спочатку викорчувували ліс і у такий спосіб розширювали площі орної землі, дерево використовували на будівництво хат і господарських будівель. Землі мали від 5 до 10 десятин, залежно від фінансових можливостей родини. Поступово колонія розростається аж до українських сіл. На сході поселення жили родини Маркових, Усволдових, Шолцових, Габрієлових, на півночі — Піларжови, Черні, Ульрихови, Габрієлови, Гноблкови, на заході — Новотні, Гакенови, в середині — Врбцови, Конічкови, Пішл, Черні та інші. Поселення протягнулось з півночі на південь на 2 км, зі сходу на захід — на 5 км.

У 1886 році в колонії було більше 70-ти добротних будинків, в яких проживало 400 чоловік і число жителів постійно росло.

Чехи славились працелюбством і завзятістю, вони цінували землю і дбайливо її обробляли, осушували болота, прокладали дороги. У своїх господарствах сіяли зернові культури — жито, ячмінь, овес, гречку. В господарстві тримали коней, корів, свиней, овець, птицю. На Волинь чехи принесли культуру вирощування тютюну, цукрового буряка, хмелю. В перші роки колонізації вони вирощували і цикорій, але згодом віддали перевагу цукровому буряку. Хмелярство стало одним із джерел добробуту колоністів. Навіть у найбільш несприятливий рік реалізація хмелю давала не менше 100 крб. з десятини, а в середні і добрі роки — від 1000 до 1800 крб.. Окрім цього чехи займалися городництвом і садівництвом. Вони були неперевершеними садівниками і творцями

садівничої культури у Середній Європі й ці звичаї принесли з собою і в Україну. Свої колонії, в тому числі і Зубівщину, вони перетворили у квітучі поселення.

На зламі століть чеська колонія Зубівщина стала великим, багатим культурним господарством. Колоністи жили у добротних 2-4 кімнатних будинках, садиби були огорожені, всюди панувала чистота і порядок, в господарстві використовувалась різноманітна сільськогосподарська техніка — плуги, борони, сівалки, жниварки, молотарки, віялки, було два вітряних млини. Чехи жили заможно, спокійно і впевнено .

Колоністи багато уваги приділяли розвитку освіти. Майже в кожному чеському поселенні була своя школа, молитовня. У 1890 році в 23 чеських школах на Волині навчалося 1162 дитини, із них 436 дівчаток. Згідно з переписом 1897 року за рівнем грамотності чехи посідали перше місце серед інших національностей, які проживали у Волинській губернії. Діяла школа і в колонії Зубівщина, спочатку одно, а згодом двокласна. Першим учителем був Йозеф Альбрехт, який після війни виїхав до Чехословаччини і помер, проживши 91 рік.

Чехи колонії Зубівщина прийняли православну віру і російське підданство, але своєї церкви не мали і ходили до української церкви в села Стремигород і Каленське.

В чеських колоніях, в тому числі й Зубівщині, було досить розвинуте громадське життя. Існували оркестри, хори, різноманітні аматорські гуртки. Чехи намагались зберегти свою самобутність, культуру, мову. І велика заслуга в цьому належить чеським вчителям, музикантам і навіть пожежникам. Саме останні приділяли велику увагу збереженню національної самосвідомості, своїх звичаїв, традицій. Позаяк пожеж було мало, вони мали багато вільного часу і всю свою увагу приділяли організації хорів, оркестрів, аматорських вистав, організовували гуляння з танцями і розвагами (славні престольні волинські свята), вітали молодих (так звані «перепинання»), влаштовували обжинки, особливо пишні після збирання хмелю. Самодіяльний драматичний гурток, хор і оркестр діяли і в колонії Зубівщина. Про те, яку роль і значення мали хори у житті колоністів, свідчить видана у Празі в 1997 році збірка чеських пісень з Волині.

Різноманітна громадська діяльність, сімейне виховання, плекання рідної мови мали величезний вплив на виховання зовні непоказного, але глибокого почуття патріотизму, на збереження чехами своєї самобутності.

Зубівщинські чехи були дуже гостинними людьми і про це знали в навколишніх селах. Вони завжди готували свої традиційні національні страви і любили пригощати ними гостей. Це відомі чеські кнедлики, зели (капуста), омачки (підлива до м'ясних страв), папрікаж (печеня), калтон (суп із качки) і звичайно чеське пиво, яке варили у кожному дворі.

Перед початком першої світової війни на Волині проживало 27400 чехів. Перша світова війна, революція і громадянська війна призвели до зменшення чисельності чеського населення в Україні й на Волині. У 1924 році в Україні мешкало 9137 чехів, а в трьох округах на Волині (Житомирській, Коростенській, Шепетівській) — 7338. У Коростенській окрузі чехи проживали у трьох волостях і 143 населених пунктах. Зокрема, у Малинській волості їх налічувалося 267 чоловік, Облітківській — 155, Стремигородській — 635.

Соціалістичні перетворення, які почались в країні після 1917 року, торкнулись і колонії Зубівщина. У 1923 році тут було створено комітет незаможних селян (КНС) до якого входило 22 члени: 21 чоловік і одна жінка. У 1924 році в колонії проживало 545 чоловік, із них 542 чехи і троє українців. Була організована сільськогосподарська кооперація, до складу якої входили 74 особи. Працювала початкова школа, в якій навчалось 10 дітей, діяла школа ліквідації неписьменності і одна хата-читальня. В цей же час в колонії налічувалось 94 господарства: 7 заможних, 55 середняцьких, 22 незаможних. В їхньому користуванні було 721 гектар землі: у заможників — 134, середняків — 515, у членів КНС — 72 гектари. У господарствах колоністів було 133 голови великої

рогатої худоби: у заможників — 22, середняків — 100, у членів КНС — 11 голів, колоністи мали 15 плугів, 20 борін, 4 молотарки, 20 штук різного сільськогосподарського знаряддя. Окрім цього, за період з 1923 по 1928 рік, колоністи Зубівщини отримали в кредит з Чехословаччини 27 плугів, 1 комбіновану сіялку, 13 борін, 14 жаток, 15 молотарок, 10 віялок системи «Кнотек», 1 газогенератор, 10 котлів, 10 січкарень, 20 коренерізків, 100 сепараторів і 1 прес для соку на суму 20000 крб..

Соціалістичні перетворення у сільському господарстві не обминули і колонію Зубівщина. На 1 жовтня 1928 року в Коростенській окрузі було організовано 59 колгоспів, які об'єднали 83% усіх бідняцьких господарств. У січні 1930 року був організований колгосп «Чеський рольник» у колонії Зубівщина, очолив його Еміл Врабец, батько якого Йозеф Врабец тринадцятилітнім підлітком прийшов на Волинь і на візку віз свою хвору матір. В його садибі, дворі, господарських будівлях були розміщені коні, сільськогосподарський інвентар перших членів колгоспу. Чехам дуже важко було розставатись зі своїми індивідуальними господарствами.

Невдовзі, після прийняття таємної постанови ЦК ВКП(б) (30.01.1930) «Про заходи в справі ліквідації куркульських господарств у районах суцільної колективізації», почалось розкуркулення і в колонії Зубівщина. Уже в лютому 1930 року з колгоспу як куркулі були виключені В.В. Новотний, Й.Й. Конічек, К.Є. Гноїлек, Й.В. Пішл, І.В. Пішл, В. Черний, Я.І. Шольц, Я.Й. Махачек. Так звані «куркулі» були позбавлені і виборчих прав. Хлібозаготівлі, що здійснювались силовими методами, дійшли і до колонії Зубівщина. Були складені списки заможних колоністів, середняків, які в першу чергу повинні були здати хліб державі. Рішенням загальних зборів колгоспу від 17 липня 1930 року від хлібозаготівлі звільнялись бідняцькі родини Вахатових, Всждранкових, Габрієлових, Конічкових, Ержових, Ористових, Пумових, Циммерових. Окрім хлібозаготівель, колоністи повинні були виконувати і експортні заготівлі сировини. Згідно з планом їм необхідно було здати: 75 кг воску, 150 кг меду, 1500 кг селянського масла, 6 тонн картоплі, 20000 штук яєць, 80 штук свинячого бекону, 35 кг гарбузового насіння, 50 кг маку, 1500 кг конюшини, 125 кг щетини, 175 кг кінського волосу 15 кг рогів, 25 кг копит, 50 кг пір'я, 400 кг паклі, 550 кг прядива, 500 метрів полотна, на 85 крб. хутра і на 150 крб. лікарських рослин.

Незважаючи на труднощі, поступово почало наладжуватись життя за нових умов. Почалось будівництво колгоспного двору. Були збудовані конюшня, корівник, склад під зерно, кузня, столярна майстерня, млин, мала електростанція. Розширювались земельні площі під рілля, були закладені нові ділянки хмелю, розвивалось тваринництво. В колгоспі розводили коней, молочну худобу, свиней, птицю. В середині 30-х років почалось зселення з хуторів у село, в цей же час було збудовано клуб, крамницю, нову школу, в якій навчання велось на чеській мові до 1938 року. Вчителями у школі працювали Йозеф Альбрехт, Йозеф Вольф, Вацлав Пішл.

Заповзятість і працьовитість чехів принесла свої плоди. Напередодні війни колгосп у колонії Зубівщина був одним із передових у Житомирській області. Заслуга в цьому належить його керівникам — братам Врабец Емілу і Ярославу). Перший очолював колгосп до 1936 року, а з тим був переведений на посаду директора Коростенського молочного заводу, а з 1938 по 1941 рік працював завідувачем райземвідділу Чоповицького району. З 1936 року колгосп очолював Ярослав Врабец, який успішно продовжив справу брата. Це був вмілий організатор і дбайливий господар. У 1940 році колгосп мав 1200 га землі, 150 коней, 300 телят, багато порослят і свиней, а також птиці. Завдяки зусиллям агронома Йозефа Пішла і спеціаліста по городництву Владіміра Марека, колгоспники збирали по 10-12 цнт жита, 17-19 цнт пшениці, біля 200 цнт картоплі з гектара землі. Очолював городню бригаду Вацлав Карасек, а колгоспну пасіку — Вацлав Махачек, столярну майстерню — Антонін Худоба, кузню — його двоюрідний брат Антонін Худоба. Керівником духового оркестру був Йозеф Пішл, його справу продовжив Вацлав Черний. Сумлінно працювали в колгоспі родини Габрієлових, Перглових, Новакових, Горакових, Усволдових, Віскочілових, Гомолачових, Конічкових, Пішлових, Махачкових, Шолцових і багато інших. Колгоспники-

ударники були учасниками сільськогосподарської виставки в Москві 1939-1940 років, серед них і Людмила Пішлова-Гайкова.

Масові репресії, що охопили у 1937-1938 роках Україну, дійшли і до колонії Зубівщина. У 1938 році були репресовані і безвинно засуджені до вищої міри покарання — розстрілу жителі колонії: вчитель В.Й. Новак, колгоспники В.Й. Черний, І.І. Черний, В.П. Піларж, В.В. Пішл. Всі вони нібито належали до віськово-повстанської шпигунської організації «Чеське дружество» і проводили контрреволюційну роботу серед чеського населення. Так, учитель Володимир Йосипович Новак «проводив» серед учнів націонал-шовіністичну роботу, виховував дітей у націоналістичному дусі. «Вина» Вячеслава Йосиповича Черного полягала в тому, що він «проводив» шкідницьку роботу в колгоспі, «вивів» з ладу 5 коней, зтягнув весняну сівбу, знищив велику кількість колгоспного сіна. Володимир Прокрпович Піларж мав письмовий зв'язок з родичами за кордоном, нібито повідомляв їм наклепницькі дані про життя в СРСР, серед населення колонії «проводив» антирадянську агітацію. Вячеслав Вячеславович Пішл «підтримував» письмовий зв'язок з братом, який жив у Празі, в колгоспі проводив ворожу діяльність (не вказано — яку) і проводив націоналістичну пропаганду серед чеського населення колонії. На підставі подібних «звинувачень» 22 вересня 1938 року рішенням трійки УНКВС по Житомирській області всі вони були засуджені до розстрілу. Лише через двадцять років, 3 червня 1958. року Трибунал Прикарпатського військового округу опротестував постанову трійки УНКВС по Житомирській області від 22 вересня 1938 року відносно 80 заарештованих «учасників» військово-повстанської організації «Чеське дружество» і постановив відмінити її, а справу припинити за відсутністю у діяч заарештованих складу злочину. Всі заарештовані у цій справі реабілітовані посмертно.

Мирна праця і українців, і чехів була перервана війною.

Волинські чехи, в тому числі і жителі колонії Зубівщина, зі зброєю в руках стали на захист землі, яка стала їм рідною, від німецько-фашистських загарбників. На території СРСР був створений 1-ий Чехословацький армійський корпус, до якого на початку 1944 року вступило майже 12000 волинських чехів, в тому числі більше як 420 жінок та дівчат. Волинські чехи надали цьому корпусу значну матеріальну допомогу — зібрали кошти на придбання танків для танкової бригади, віддали коней, вози, зброю, музичні інструменти, зібрали велику кількість продуктів харчування. В боях з фашистами в лавах Червоної Армії, в партизанських загонах загинули, померли від ран, пропали безвісти 2080 волинських чехів. Лише з Коростенського району після його визволення до лав Червоної Армії пішло 5732 чоловіки, серед яких було 540 українців, 62 росіяни, 76 поляків, 82 чехи. Смертю хоробрих загинув на фронтах війни 51 чех з колонії Зубівщина.

Після закінчення війни, колонія Зубівщина Указом Президії Верховної Ради УРСР від 7 червня 1946 року була перейменована в село Мала Зубівщина [30]. В цей же час, а саме, 10 липня 1946 року, був підписаний договір між СРСР і Чехо-Словаччиною про рееміграцію чехів з України. Почалось переселення чехів на свою історичну прабатьківщину. Перший транспорт виїхав з Дубно 30 січня 1947 року, а вся операція по переселенню була проведена всього за 109 днів. Волинські чехи, за їх проханням, були компактно поселені в районі міст Жатец і Подборжани. Виїхало з Волині 9712 родин. Рееміграція призвела до зменшення чисельності чехів на Волині. Згідно з переписом 1989 року в Україні проживало 9122 чехи, на Житомирщині — 1835.

Друга хвиля рееміграції чехів з Волині почалась після аварії на Чорнобильській атомній станції. Лише у 1991 році з Житомирської області виїхало 248 сімей чехів. Всього ж за період з 1991 по 1993 рік з районів, що потерпіли внаслідок чорнобильської катастрофи виїхало 586 чеських родин, або 1812 осіб. Люди за безцінь продавали свої хати, нажиті майно і виїжджали. Проживши все життя тут, маючи по 40-50 років трудового стажу, вони не отримали навіть наших мізерних пенсій. Пенсії їм платить уряд Чехії. Всі вони отримали грошову допомогу, їх поселено у відремонтовані квартири, побудовані колись військовими Червоної Армії. Не всі чехи, хто виїхав до Чехії прижились там. Дехто повернувся назад. І привела їх сюди, на Волинь, туга за рідним краєм. Про це красномовно свідчить уривок із вірша Яна Поспішила «Моє село там на Волині»:

Куточку рідний на Волині,
Вражаєш скромною красою,
Коли сріблить травневий іній
Сади в цвіту щораз весною.
Як Чехія нам домом стане
За шир ланів на Україні,
Про тебе спомин не зав'яне,
Моє село там на Волині.